

Levél

BARTOK BÉLA

Halálának 25.évfordulóján

Ezt az írást nem muzsikus írta. Még zeneértő sem. A szakembereknek tehát minden joguk megvan arra, hogy el se olvassák.

És mégis: azt hiszem vagy legalábbis remélem, hogy ezek a laikus sorok ~~négy~~ összefüggésben állnak Bartók valódi jelentőségével, bár azt csak jelzik és távolról sem meritik ki. Legalábbis: ez az igazi jelentőség indította őket utnak.

Pusztán kortársi mivoltom aligha szolgáltatna elfogadható magyarázatot e cikk számára. ^W Noha - csak néhány évvel lévén fiatalabb Bartóknál - én is, vele együtt, azok sorába tartozom, akiknek fejlődési éveit még a 67 utáni idő me-rev, korlátolt akadémizmusba kifutó hazafias hagyományainak sötétje töltötte ki. Az ideológiai forradalomnak még csak első előjelei kezdenek láthatóvá válni. Ha tehát Bartók kevéssel fiatalabb kortársának mondom magamat, elsősorban ~~ezt~~ a minden igazi tiltakozást elfojtó fiatalkori világműveltségre utalnék.

Amikor a tiltakozó mozgás beindult, Bartók Adyval együtt, Ady mellett egyike volt azoknak a ~~nagy~~ hangosszavuaknak, akiknek személyisége, alkotásmódja a magyar kultúra igazi nagy korszakává tették a századfordulótól a forradalmakig terjedő időt.

A magyar társadalom, a magyar politika 1848 bukása óta porosz uton járt. Ez ^{ez} ~~alatt~~, Lenin megállapítása nyomán, azt kell érteni, hogy a magyar kapitalizmus, a polgári Magyarország fejlődése csak alig-alig változtatta meg a fennálló mult-beli maradványok gazdasági, társadalmi és politikai egyedulalmát. A feudális nagybirtok és a kibontakozó kapitalizmus egyenlőtlen szövetségét a magyar munkások és parasztok együttes kiszákmányolására akkor liberalizmusnak nevezték, feltéve, hogy a szövetségen belül, amelyben a hűbéri elem vezető szerepe mindig vitán felül állt, a nagytőkét nem küldték többé társadalmi gettóba, sőt olykor még a kaszinó szögleteiben is megtűrték; zsidó-kapitalista nagybirtokosok szerepelhettek így együtt a nagybankok ~~é~~ régi arisztokráciából származott elnökeivel.

Urak országa maradt így a kapitalista Magyarország, a forradalom rövid epizódjától eltekintve. Persze az ur most már, mint Tisza István egy hűbe mondta vezéréről: "Ur, aki dolgozik". Azaz Pató Pál urból, ha ezt az utat követte, gazdasági vezér is lehetett, ha ^{peclia} megmaradt Pató Pál urnak, miniszteri vagy megyei tisztviselő. Köztudomásu, hogy csak 1945-ben került végre a sor a hűbéri eredetű nagybirtokok felosztására, paraszti kézre juttatására.

Magyarország nem egyedül járta ezt az utat. Ez volt a német nemzet sorsa is 1848 gyászos vége után, ez az oroszoké az 1917-es nagy októberig. De ez a hasonló társadalmi és politikai ut más és más ideológiát ^{it} természetűt ki, mindegyik országban. 1848 véget vetett a német gondolkodás és művészet radikálisan haladó irányának, mely addig, Lessingtől Heinéig uralkodott a német ideológia világában. Akkor kezdődik a német irodalom új fejlődési szakasza, melyet Thomas Mann találóan mint "hatalom védte bensőséget" határozott meg. Oroszországban ideológiai sikon egyértelműen forradalmi ellentét bontakozik ki. Az orosz irodalom nagy korszakát Puskintól Csehovig ez a beállitottság jellemzi. És a fejlődés fővonalát tekintve tévedés volna az orosz gondolkodást Bjelinszki-Csernisevszki-Dobroljubov irányzatát ellentétbe ^{helyezni} Tolsztoj vagy Dosztojevski végső szándékaival. Mert ^{ezek} alkotásainak valóságos értelme nem kevésbé éles, kompromisszum nélküli tiltakozás a cári Oroszország társadalmi alapjai ellen, mint a forradalmi demokraták egyenesvonalu ^{támadó} bírálata.

A magyar irodalom /mert önálló magyar filozófiai gondolkodás e korszakban még alig van / sajátosan egyesíti magában a világtörténelmi fejlődés legfontosabb végleteit. Egyrészt nem tulsás nyíltan kimondani, hogy nálunk is a "hatalom védte bensőség" az uralkodó irányzat. Félreértések ^{el} kikerülése végett már előre le kell rögzíteni, hogy ez nem okvetlenül jelent korlátoltan konzervatív elégedettséget Magyarország kipusztithatatlan hűbéri maradványaival, sem a rájuk épülő, hozzájuk simuló kapitalizmussal. Ilyen jellegű világnézeti maradiság e korban egyaránt létezik a német "allddeutsch" irányzatban, az orosz reakcióban egészen a "fekete százakig". Ezx emelt például

Állítan
Faz utó-
biák

Tamelyek talán akkor jelölnek meg pontosabban
a lényegét

- 3 -

Magyarországon szellemileg szobrot a "volgai lovasnak". Az amiről
mi itt beszélünk, lényegében más jellegű: alaphangulata az a
beállítottság, amelyről mindjárt beszélni fogunk, bár talán
pontosabban jelölnék meg a lényegét, ha azt a zsörtölődéstől
elégedetlenségig terjedő viszolygásnak nevezzük.

A becsületes őszinteségű ideológusok legjobbjai
különböző fokú és jellegű tisztánlátással, de szinte kivétel
nélkül sokat megláttak az emberek ama eltorzításából, melyet
a fennmaradt hübériség és a beinduló ~~fétis~~stermelés e szövetsége
szükségképpen létrehozott. Ez ellen érzéseik és gondolataik
tiltakoztak ugyan, csak éppen eleve, még elméletileg is, remény-
telennek látták a cselekvésbe átmenő, vagy cselekvésre buzdító
radikális ellenkezés minden lehetőségét. Az így létrejövő le-
mondásnak, mely a "hatalom védte bensőség" lényeges vonásai
közé tartozik, szubjektive is, objektive is nagy skálája van:
a nyíltan kifejezésre jutó kétségbeeséstől egészen a cinikus
belenyugvásig terjed el. ~~Itt végleg letelepedve~~ ^{Ha} az ember, az
ideológus ^{itt végleg megtelepedik} elhagyja ezt a közbenső magatartást és messzemenően
~~továbbra is~~ a megvetett uralomnak tetteiben cinikus támogatójává
válk. /Ezért nem szabad pl. Molnár F. rencet semmi körülmények
között ehhez az irányzathoz számítani./ Ha egy pillantást ve-
tünk a német 48 utáni fejlődésre, úgy látnunk kell a "hatalom
védte bensőség" soraiban a 48-ban még forradalmárnak számító
Wagner Richárd fejlődését Feuerbachtól Schopenhauerig, később
Brahms művészetének ez alapon létrejövő alapvető és mély melan-
kóliáját, Raabe és Fontane önróniás humorát stb.

Magyarországon is 48 a határ, amikor a "hatalom
védte bensőség" mint vezető áramlat beindul. Bizonyval feles-
leges etekintetben a máskülönben oly ellentétes Kemény Zsig-
mondot és Jókai Mórt még csak meg is említeni, noha kétség-
telen, hogy nemcsak közvetlen hatása, de annak példaadást te-
remő volt szinte napjainkig kihatott a magyar ideológia ilyen
irányu fejlődésére.

MTA FIL. INT.
Lukács Arch.

Arany János, akiről mint e tipikus magatartás első nagy képviselőjéről itt feltétlenül meg kell emlékeznünk, emberi alaptermészete szerint sohasem volt született forradalmár, mint Petőfi. És mégis feljegyzésre méltó, hogy a Petőfi számára emberi csalódásokban oly gazdag forradalmi évek folyamán szinte ő volt az egyetlen, akihez való viszonya elejétől végig konfliktusmentes maradt. És természetesen az is hozzátartozik Arany valódi képéhez, hogy ez a Petőfivel való sorsszerű összetartás érzése benne sohasem rendült meg, sőt még csak meg se ingott soha. Arany szemében persze 1848 megismételhetetlensége sohasem volt puszta hangulat és éppoly kevésbé tekintetvél arra, hogy egy esetleges forradalmi tiltakozás hogyan hatna vissza saját személyes életére. De 48 igazságának és egyuttal megismételhetetlenségének belátása ~~mellett~~ alapjává vált a késői Arany János világnézetének, világélményének. Bizonyos belátásokba a "Toldi szerelme" alkalmilag talán még messzebbre megy, mint a 48 előtti forradalmibb részek. Még "Toldi estéjé"-ben is az öregedő hős csak Lajos király személyében, emberi magatartásában csalódott. De az alaphangulatában a régi tiltakozástól már elforduló "Toldi szerelme" - pontos osztályjellemzéssel - "lovagok királyának" nevezi őt.

Nem lehet feladatunk az itt adódó mély ellentmondások elemzése. /Hiszen csak azt a háttérrel igyekszünk felvázolni, mely Bartók életművének jelentőségét, éppen ellentétességével megalapozza./ Arany képéhez ~~itt~~ tehát még csak azt lehet hozzáfűzni, hogy férfi- és öregkora, amelyről a magyar liberalizmus a költői magatartás klasszikus megnyilvánulásának örök példaképét mintázza, a 67 körüli magyar élet mély megvetésében csucosodik ki. Talán elég az "Epilógus" c. vers ismert strófáját idézni:

"Ha egy uri lócsiszárral
Találkoztam s bevert sárral:
Nem pöröltem, -
Félreálltam, letöröltem."

És aligha véletlen, hogy a "Kapcsoskönyv", tehát Arany bucsuja a költészettől így végződik:

"Nem maradt Komosz velem,
Sem a szende muzsák,
Csak a humor-nélküli
Puszta nyomoruság."

MTA FIL. INT.
Lukács Arch.

Aranyak
letörölgetése

Mikszáthnál még sokan észrevették a "hatalom védte bensőséget", bár a megállapítások nem ebbe a meghatározásba szoktak torkollni. Nála talán még élesebb ez az ellentmondásosság, mint a késői Aranyánál. Hiszen Mikszáth adta eddig, konkrét költői ábrázolásokban, a legkegyetlenebb, a leglesújtóbb kritikai képet a Tiszák Magyarországaról. Ezért tiszteljük őt, mint a magyar nyelvű kritikai nagy realizmus legjelentékenyebb mestereit. Ezért lett feladatunk írói magatartásának elemzéséből megérteni a magyar fejlődés talán legnagyobb paradoxonát: hogyan lehetett ez a Mikszáth, ilyen kritikák mestere egy kifejezetten reakciós kor legelismertebb írójává, miért nem tette ez a - tartalmilag Aranyánál nem kevésbé husbavágó - kritika őt is olyan kitesztottá, mint amilyen a Tiszaidő szemében Ady volt.

De a magyar "hatalom védte bensőség" legbonyolultabb képviselője mégis Babits Mihály volt. Talán leegyszerűsítésnek látszana bevezetésként arra utalni, hogyan utasította el undorodva a fiatal Babits megjelenésükkor Ady első verskötetét. De mégis, mint látni fogjuk, szükséges e végső érzelmi motívumoknak is utánajárni. Fiatalkori, e kérdésben vele akkor egyetértő barátjának, Kosztolányi Dezsőnek ezeket írja: "Vajon Ady ősmagyar családból származik-e? ... De ha úgy is van, csak szeretettel szabadna e tárgyhoz nyúlni. Széchenyit tiszteltem, mert szidja a magyart: Bokányit utálok... Magyar vagyok, magyar nemesi családból származom /igen büszke vagyok rá/, úgy apai, mint anyai részről; s mindkét részről a nagyapám emberemlékezet óta megyei tisztviselő volt /van-e magyarabb foglalkozás?/; apám volt az első, aki az Állam szolgálatába lépett; de még ő is valóságos típusa volt a magyar urnak és jogásznak."

Amilyen hibás lenne Babits későbbi, érettebb és érett nyilatkozatait a magyar kultúra szerinti igaz mivoltáról és ezért kívánatos fejlődési irányiról e sokban még kamaszos kitörésből egyenesen levezetni, olyan igaz marad az is, hogy Babits beállítottsága a magyar nép lényeges vonásait illetőleg sohasem szakadt le teljesen erről a talajról. Igen érdekes lenne ezt a fejlődést a maga konkrét mozzanataiban történelmi konkrétsággal követni és elemezni. Akkor kitűnne, hogy a korai Nyugat-cikk, mely Petőfi nyárspolgári korlátoltságával - ez szerinte mélyen összefügg forradalmiságával - Arany előkelő szenzibilitását

Vigari

V távolról
nem véletlen

5

állítja szembe és ez utóbbinak rendkívül jellemző konkretizálását adja. Mégpedig, nem véletlenül, ezekkel a szavakkal: "Aki multját mindig magában hordja, annál a lelkiismeretesség lényege a multhoz való ragaszkodás és erkölcsi következetesség."

Nem lehet itt feladatunk Babits fejlődését, nézeteinek ^{megértését} ábrázolni. Csak utalunk arra, hogy miután túlhaladta Ady kezdeti elvetését, mindig azon volt, hogy beépítse őt ebbe a történelmi folyamatba, mely szerinte a magyar nemzet meg nem változó, meg nem változtatandó lényegét teszi. És későbbi írásai, önéletrajzi kísérletei, a "Mi a magyar?" c. cikk-antológiába írt tanulmányok kivétel nélkül és következetesen ezen a vonalon mozognak. És ez a beállítás ^{akkor} (akkor sem vész el, amikor a nálunk készülő fasizmus ellen olyan hatalmas tiltakozás emelkedik, mint a "Jónás könyve".

E fontos kérdést helyes megvilágítása érdekében magamnak is önkritikát kell gyakorolni. Amikor /1941-ben/ lelkesen üdvözöltem ezt a kiváló antifasiszta költeményt, részletesen foglalkoztam Babits egykoru prózai, világnézeti, magyarság körüli vallomásaival. De bár felismertem az ellentétet köztük, elsősorban egyéni erkölcsi motívumokra vezettem vissza a fasizmus-ellenesség e hatalmas megnyilvánulását. Nem vettem még kellő mélységben tudomásul, hogy itt elsősorban a fasizmus ama objektív sajátosságáról van szó, hogy benne - ellentétben a 19. század konzervatív, a történelmi folytonosságot, a történelmi hagyományokat tisztelő és fejlesztő reakcióival - olyan reakcióról van szó, mely a már keletkezében lévő új kapitalista fejlődési szakasz még öntudatlan ideológiájaként, nem egyszerűen a régi konzervatív törekvések ^{et} fejlesztik tovább, hanem nem egyszer élesen ⁴ velük /² is / ³ szembefordul. Ennek meg nem látása annál nagyobb hiba volt részemről, mert e tanulmányomban még idéztem is Babitsnak egy ugyanabban az időben kiadott önéletrajzi tanulmányából a következő részletet: "Én még egy régi szellemi korból jöttem, mely előtt a legszentebb kapocs a nemzet kaposa volt, szellemi kötelék. Ez a kor megveti a szellemet s megveti a szellemi kapcsolatot. Rosszul ismerjük ezt a szomorú huszadik századot, aki a 'nacionalizmus korának' nevezi. A nacionalizmus kora a liberális XIX. század volt, ez alkotta meg a modern nemzeti közösségeket, éppen azáltal, hogy különböző

Huégővelődés-
vét

134a

elemeiket egyenlő jogok birtokosaivá s közös kultúra és hagyomány részeseivé tette. A mi századunk most megbontja ezeket a szellemi kapcsolatokat; kedvesebb neki a testi kötelék, amit a faj jelent, vagy az érdekközösség, amit az osztály képvisel." Babits végső világnézeti motivuma tehát maradt a régi, sőt olyan, mely az Aranytól megvetett átmeneti időt, a kapitalizmushoz vezető porosz utón ^{at} komoly lelkesedéssel idealizálja.

Mindez semmivel sem csökkenti a "Jónás könyve" költői szépségeit, sem erkölcsi, sőt társadalmi jelentőségét. De megmutatja azt is, hogy Babits fasizmus-ellenességének végső világnézeti alapja mégis a lényegében konzervatív "hatalom védte bensőséghez" való ragaszkodás volt. Tudjuk: a konzervatív Stefan George is Svájcba emigrált, hogy Hitler ellen - némán - tiltakozhasson. Babits hangosan szólt és ez minden szempontból jelentékeny fölényt mutat német kortársával szemben. De a sok tekintetben mégis rokon végső világnézeti alapot ez a - helyes és jogos - értékelés sem tudja, sem akarhatja eltüntetni.

Komoly kerülőt kellett tennünk, hogy végre Bartókról magáról beszélhessünk. De meg kellett tenni, mert a "hatalom védte bensőség" forradalmi túlhaladásá^thoz csak akkor tudjuk igazi jelentőségéhez mértén helyesen értékelni, ha nem alacsonyítjuk le vulgáris egyszerűsítéssel ezt a vele szembenálló ideológiát, művészi irányzatot.

E belátások alapján, ezekre a tényekre és értékelésekre támaszkodva állithatjuk csak teljes joggal szembe a magyar ideológiai fejlődés "orosz" irányzatát, Cokkonait, Petőfit, Adyt, József Attilát és főleg Bartókot a porosz ut legkiválóbb és leghaladóbb megnyilvánulásaival. Ady híres cikke, a "Petőfi nem alkuszik" első, nagy, tudatos proklamációja volt ennek az immár tudatossá vált ellentétességnek.

Persze, ha - azt hisszük: teljes joggal - a magyar fejlődésnek ezt a vonalát párhuzamba állítjuk a nagy orosz forradalmi fejlődéssel, úgy a következő látszólag csak műfaji jellegű különbséget sem szabad szem előtt téveszteni. Az orosz fejlődés átfogta a költészet és a gondolkodás minden jelentős

területét: a nagy regény, a dráma, a vígjáték egyaránt magasrendű, világkorszakot teremtő alkotásokat hozott létre a fejlődés folyamán. ~~A magyar megfelelés~~ Éppen legkiválóbb képviselőiben szinte kizárólag az irodalom szubjektív műfajára, a lírára szorítkozik, hogy aztán - éppen Bartók életműve révén - a zenében nyerje el legmélyebb kifejeződését, legmagasabbrendű megnyilvánulási formáját.

A műfaji kérdések^{nek} itt is, mint mindenütt a világirodalom fejlődésében, főleg történetfilozófiai alapjai vannak. Az a közeg, amelyben valamely népy valamely korszakban a maga önismeretét, önbírálatát jelene és múltja felett, eljövendő fejlődése útját igyekszik a maga számára tudatossá tenni, nemcsak mint tisztán művészi kifejezésmód teremt rendkívül sokféle és egymástól minőségben elütő, sőt ellentétes kifejezési lehetőséget. Éppen e különbség alapját képező szerkezetek és mozgási irányok állnak a legszorosabb összefüggésben e mozgalmak társadalmi alapjaival, főként azzal, milyen szélességben és mélységben tud egy-egy ilyen tiltakozó mozgalom a tömegek életébe tényleg behatolni. Ebből a szempontból a líra magyar műfaji uralma már eleve is a radikális mozgalmak társadalmi gyengeségének visszfénye is. Nem arról van szó, mintha a magyar fejlődés nem ismerne az epikai és a drámai magasrendű kifejezési lehetőségeket. Ismeri, sőt nagyon jól ismeri. De azok a magyar írók, akik magukat hivatva érezték népük sorsának objektív ábrázolására, éppen ismereteik, tapasztalataik hatása alatt nem tartozhattak a feudális maradványok és az ide beolvadó kapitalizmus elszánt és harcra képes ellenfelei közé. Az egyedülálló, minden esetleges hírnév ellenére magára, saját énjének kizárólagos és közvetlen megnyilvánulásaira utalt lírikus viszont éppen ~~a~~ helyzetből meríti pártosza alaphangjait. Petőfi^{nek} a világhíradalomért való ~~elért~~ elestéről írt nagy ódája tisztán^{az} egyénileg kívánt halál módjairól szóló lírai vallomással kezdődik; ebből nő ki a forradalmi vértanuság vágya, nem megfordítva. Ady mint egy szeretett nőt hívja szemrehányóan a "késlekedő szent vörös napot", stb. stb.

Egyedül a zene az, mely arra képes, hogy ezt a legmélyebben szubjektív magatartást világképpé objektiválja, anélkül, hogy a magára utalt lírikus szubjektív pártoszat a

legkevésbé is gyengitené. Sőt megvan a lehetősége arra is, hogy azt ilyen módon az egész világ tiltakozásává erősítse és mélyítse jelen állapota ellen. Így ~~az~~ Bartók egyedülálló helye és jelentősége a magyar kultúrában messzemenően éppen muzsikus voltára támaszkodik. Legyen szabad itt, hogy e megállapításnak objektív, általános alapot adjak, saját esztétikám egy fontos kategóriájára utalni, a meghatározatlan tárgyiasságra. Ez a kategória a művészet leglényegéből ered. A heterogén valóság extenzív és intenzív tárgyiasságát a művészet egy kizárólag az emberből kiinduló és az emberbe torkolló homogeneizálással tudja csak egyáltalában kifejezésre juttatni. Ez a homogeneizálás azonban minden egyes művészetet eleve eltilt a valóság bizonyos döntő elemeinek közvetlen tárgyiassításától. Így az irodalmat emberek és tények közvetlen, érzéki megjelenítésétől, így a festészetet és a szobrászatot a valóságos mozgás és a kifejezésre jutott gondolat ábrázolásától, így a zenét nem engedi gondolatilag pontosan érzékelhetővé válni, arra kényszeríti, hogy megmaradjon a konkrét nem artikulálható, tiszta érzések és élmények birodalmában.

A meghatározat minden

Mind mindenütt, a művészet fejlődésében is, éppen a kifejezési lehetőségek illetően áthághatatlan határai nem korlátozzák, sőt ellenkezőleg kiszélesítik és elmélyítik a művészi kifejezés lehetőségeit. Az igazán nagy, világtörténeti értelemben vett tipusteremtésnek nem egyszer itt jön létre az igazi alapja. Így kap - bár szóban csak körülírások módján megfogalmazható minőségben (a reneszánsz kultúra felbomlása, az érett és a késői Tintoretto festészetében, a Monteverdi műzikájában olyan, művésziileg másképpen megfogalmazhatatlan) egységes és mélységes képet, aminek megfelelője sem az egykori olasz szépirodalomban, sem a filozófiában nem található. Éppen ez a meghatározatlan tárgyiasság teszi lehetővé a tipikusság eme magasrendűségét, ahol is eltűnnek vagy legalábbis háttérbe szorul^{nak} számos konkrét és közvetlenül megragadható meghatározottságok is, amelyek a korszakok változásait még a mindennapi életben is nyilvánvalóvá teszik. Ezek most már átadják helyüket azoknak a legmélyebb emberi érzelmi megrendüléseknek, amelyek révén egy-egy ilyen korszakváltás valóságos, örökre emlékezetes fordulópontot jelenthet az emberi

A kifejezés-
lefejtés

nem fejlődésében, az ember embervoltának történelmi kialakulásában.

Mint láthatjuk, ez az alkotási szint, amely közvetlenül a műfaji formák formai művészi határaiban gyökeredzik, igazi megnyilvánulásában mint tartalmi probléma jelentkezik. Mert hiszen a közvetlenül történelmi változási formáknak egyszerű el-tüntetése vagy akár csak elhalványítása magában véve csak az érdektelenségbe képes degradálni a művészetet. Ahol a meghatározatlan tárgyiasság nem ~~ezért~~ hanyagolja el - mint mondtuk: közvetlenül formai okokból - ezeket a szimptomatikus közvetlen tárgyi jelentkezési formákat, ott pusztán unalom és közönyösség képe tárul elénk. Nagy példája az ilyen fejlődés pozitív oldalainak a holland festészet. A holland szabadságharc győzelmeiből a feudálisan abszolút spanyol királyság ellenében jött létre ez a festészet. É Van Goyen-től Veermer-ig le is rakták az új világ új festészetének leglényegesebb alapjait. Egyedül Rembrandt esik ki ebből a fejlődési vonalból. Miért? Azért, mert Rembrandt felhasználva és mégis félretolva e fejlődés közvetlenül valóságteremtő vívmányainak legtöbbjét, a meghatározatlan tárgyiasság alapján ábrázolta az így létrejövő új ember, új emberi világkép legmélyebb problematikáját: az új ember feloldhatatlanul tragikussá vált döntő életmegnyilvánulásait. Az új ember, a kapitalizálódó és csakhamar kapitalista világnak igazi feloldhatatlan problematikáját kétségek nélkül sokan érzékelték és érezték, művészek és gondolkodók egyaránt, akkor is, később is. Se Diderot, ^{se} Rousseau nem érthetők meg igazán ennek felismerés nélkül, sőt még Goethe sem. És mégis: nincs olyan gondolati vagy művészi tükrözése e nagy átmeneti korszaknak, /ha eltekintünk a "Gulliver" utolsó részétől, a bölcs lovak és a hitvány emberek szembeállításától /, amelyben az új ember alapvető belső, feloldhatatlan ellentmondásossága olyan egyértelmű, máig is érvényes, érvényesen ható kifejezést nyert volna, mint a Rembrandt képeinek meghatározatlan tárgyiasságában. Ma is az ő képeit kell néznünk, ha ezt a problematikát a maga való mivoltában, igazi mélységében át akarjuk élni, ha kifelé vezető ut felé tapogatózunk az emberi nembelettségnek ilyenén ellentmondásosságából.

Mély
tartalmi
okokból

Ennek a helyzetnek megértése nélkül értetlenül men-
nénk el Bartók valódi nagysága mellett. A Kossuth-Szimfóniát,
bármennyire forradalmi hangok születtek is, még a Kern Aurélok,
a Falk Miksák is mint egy új magyar zenei lángelme felbukkanását
üdvözölhették. Nem teljesen alap nélkül. Mert hiszen a magyar-
ság sajátos mivolta, mint a magyar népelet igazi lényege, ha
még nem ~~fej~~érett formában is, már itt is megszólal. Csak most
még korlátozottan, csak mint az igazi magyarság tisztán belül-
ről általánosított formája, mint egy megújulásra igény^ttartó
nép első kísérlete, ¹⁰⁹⁹ saját mivoltát legalább a zenében kifejezésre
juttat^{ta}. Ha a fiatal Bartók és követői egyuttal felvették a
harcot a cigányzene^{re} a magyarságot reprezentáló volta ellen,
ugyanazért küzdöttek, mint Ady a "Költőcske Mihály" elleni tá-
madásaiban. Bár, lehet már akkor is, radikálisabban, jobban ál-
talánosítva, persze a zene maximális meghatározatlan tárgya-
sága alapján. Egyes maradi kritikusok lelkesedése így már akkor
is félreértésen alapult.

Bartók
Amde ~~Bartók~~, hogy rövid és így persze tulságosan
általánosított formában fejezzük ki fejlődése leglényegét:
bár a magyar nép zenéje mindig alapja maradt alkotásainak, ő maga
sohasem állt meg ennél az első, oly hatalmas impulzusnál, hanem
továbbment, minden népi muzsika megértése és művészi hasznosi-
tása felé. Erre már megszűnt a jobboldali helyeslés; közismert,
hogy még a hazaárulás vádjáig is elmentek ellene, például a
román népzene példaadóként való tárgyalása miatt. És Bartók itt
nem állt meg, számára a cseh, a szlovák, az arab, a portugál,
egyszóval minden népzene belekerült az új muzsika egyre szélese-
dő és mélyülő alaptényezői közé. Bartók számára minden nép valódi,
igazi élete és annak feloldhatatlan ellentéte a mai kapitalista
álkultura embertorzító hatásaival vált mindenképpen a világ
/tehát: a zene/ közp megújításának központi kérdésévé: a ter-
mészetes életet élő paraszt és az eltorzultan ~~szükségessé~~
elidegenült modern ember kibékíthetetlen ellentmondása ~~teszt~~ ^H
nála a mai ember^t emberi élete megoldásában a kiindulási pontot.

Halkotja

Ha itt a parasztról, mint központi, a szükséges láza-
dás társadalmi hitelességét megalapozó alakról beszélünk, úgy
Vart az nem kielégítő, sőt félrevezető pusztán közvetlen társadalmi
vagy politikai formában felfogni. Itt is a zene meghatározatlan
tárgyiassága segítségével csak egy világtörténeti fordulópontról
van szó, mint akár a Rembrandt festette polgároknál. Közvetlenül,
az itt jelzett szószerinti értelemben szinte azt lehetne mondani:
egyik sem "létezett" művészileg megvalósult formában, de ugyan-
akkor mégis mindakettő világtörténeti fordulatot fejezett ki
művészileg tökéletes, mindenkor megérthető, mindenkihez szóló
módon. Ha e paraszt történelmi szerepét igaz jelentőségében helye-
sen akarjuk megérteni, úgy sem a parasztságnak a mai politikai
és társadalmi életben ténylegesen játszott szerepe, sem a Bartók
személyes ideológiája nem adhat kielégítő alapot. Hogy itt csak
magáról Bartókról beszéljünk, ő természeti erőt látott a paraszt-
ságban, ~~ami~~^{és} éppen ezért tudott a kritikában is, a pozitív hatás-
ban is művészileg felülkerekedni azzal a mesterkélten elidegenedett
embertípussal szemben, melyet a mai kapitalista fejlődés létre-
hozott.

Ha Lenin egy Gorkijjal folytatott beszélgetésben
azt mondja Tolsztojról: "Ez előtt a gróf előtt nem volt még va-
lódi paraszt a irodalmunkban", úgy nem /vagy legalábbis: nemcsak/
a paraszti forradalom nagy társadalmi és politikai jelentőségére
gondol, mely éppen saját tevékenységében jelentős szerepet ját-
szott, hanem arra /vagy legalább: arra is/, hogyan vált a Tolsztoj
alkotta paraszt a forradalom népi voltának mértékévé. Bár ez a
szerep Tolsztojnál magánál sem azzal a világtörténeti egyetemessé-
ggel érvényesült, mint később Bartóknál, úgy ennek a külön-
ségnek oka szintén nemcsak e két nagy alkotó különböző helye a
társadalom fejlődésében, nemcsak különböző egyéniségük, hanem
főképpen az is, hogy a zene meghatározatlan tárgyiassága még vi-
lágtörténeti értelemben is olykor szélesebb és mélyebb általáno-
sításra képes, mint a legnagyasabbrendű irodalom.

E plebejus, népi típus felülkerekedésének konkrét
módozatai persze a Bartók művészetében is nagy belső fejlődés
eredményei. A "Fából faragott királyfi" még mesészerű játékos

Valajja
Fakkoz
stilusának kétségtelenül a népi erők végső győzelme az elidegene-
dettség eltorzulásai felett. A Bartóki természeti erő itt majdnem
szó szerinti értelemben fogható fel, amennyiben szinte csak a
valódi önmagunkra való ráeszmélés, saját igaz emberi mivoltunk
őszinte átélése szükséges, hogy az elidegenedettség e fenye-
gető légvára a megérdemelt semmibe foszoljon szerte. Néhány évvel
később a "Csodálatos mandarin" muzsikája már egészen másképp
tárja elénk az elidegenedés ellentmondásainak harcait. A mai
"civilizált" átlag világában már második természetként elviselt
és elviselendőnek felfogott jelenséggé vált az elidegenedés.
Csak egészen "kivülről" törhetnek be olyan "természeti erők"
mint a mandarin, amelyekkel ~~különb~~ az általános, mindenkire
kiterjedő elidegenedés, az ember nembeli mivoltától általános
leszakadás magával tehetetlenül állna szemben. Szabolcsi Bence
kitűnő tanulmányában Bartók dühét az elidegenedés ellen állítja
az elemzés központjába. Csak nem szabad elfelejteni, hogy e
düh több mint személyes affektus; szenvedélyesen átélt ítélet
egy egész világ felett.

A mandarin maga - a meghatározott, a meghatározható -
tárgyiasság értelmében éppoly kevésbé paraszt, mint a "Fából
faragott királyfi" szinte idillikus egyértelműséggel győztes
alakjai. De, szerintem, joggal megkockáztatható az az állítás
is, hogy a zene meghatározatlan tárgyiasságának síkján - más,
sőt ellenkező módon, ellenkező kimenetellel - mind a kettő mégis
a Bartók-féle parasztlázadás megtestesítője a kapitalista ci-
vilizáció "víványaival" szemben, melyek az embert a pusztán
partikuláris ~~én~~ piaci kielégíthető teljesülési útján éppen
saját nembeliségéből, saját emberi mivoltából forgatják ki.

Tisztelet
Ez a tendencia éri el csúcspontját a "Cantata pro-
fana"-ban. Itt már színrelép, persze itt is a meghatározatlan
zenei tárgyiasság légkörében maga a bartóki paraszt és - bizonyá-
ra nem egészen véletlenül - az eredeti fölényes, későbbi
düh és szenvedélyes tiltakozás felváltja egy a végsőkig feszít-
tett, nyíltan kifejezésre jutó megvetéssel járó lázadás az elide-
genedés ellen, amikor a szarvasokká vált ifjak nem is akarnak
többé ebbe az álembri, embertorzító környezetbe visszatérni.

Bartók itt talán egyetlen nagy és határozott képviselője annak a társadalombírálatnak, mely nyíltan kimondja: ~~azt~~ amit ~~filantrófia~~ zációnak szoktak nevezni és, ha olykor bírálón is emberi életformaként elismerni, az tagadása az ember embervoltának. A szarvasokká vált parasztfjaknak nemcsak mélyen igazuk van, ha ebbe a világba semmi áron sem akarnak visszatérni, hanem - ismét a meghatározatlan tárgyiasság közvetlenül nem általánosítható, még kevésbé közvetlenül alkalmazható mély világtörténeti igazának fenntartásával - annak emberi jogosságát nagy forradalmárok módján elvileg semmisnek minősítik.

Körülbelül kétszáz évvel Swift bölcs lovai után Bartók szarvasaiban kap először ismét hangot a kapitalista kultúra elembertelenítő mivoltának ez a végsőig radikális forradalmi tagadása. És különös véletlene a fejlődésnek /ha ugyan igazán csakis véletlenről van szó?/, hogy a "Cantata profana" kb. egyidőben lép a nyilvánosság elé a Kafka nagy regényeivel, melyek e tekintetben messzemenő módon szintén a Swift lovainak vonalán mozognak. Nem lehet ezeknek az ugyis felette szerteágazó megjegyzéseknek feladata Kafka jelentőségét és főleg tagadásának viszonyát a Bartókéhoz még csak futólagosan is érinteni. Csak annyit legyen szabad megjegyezni, hogy Kafka, éppugy mint Swift megváltoztathatatlan létadottságot látott az általa ábrázolt és elítélt emberi helyzetekben. És itt két megjegyzés válik mégis elkerülhetetlenül szükségessé. Először, hogy nem ugyanaz valamely fejlődést profetikusan előre látni, mint Swift tette, és már valóságos bekövetkezése után annak tényeit realiztikusan ábrázolni, ahogyan azt Kafkánál találjuk. Másodszor, hogy hibás lenne Kafka világképét következetesen fatalisztikusnak felfogni. Ő látta, amit ábrázolt alakjai nem tudnak, hogy objektíve ott is létezhetnek egyéni kivezető utak, ahol azokat a benne cselekvők észre sem veszik. De itt is csak egyéni kiutról van szó. Bartók ~~ennek~~ ~~ellenében~~ eleve megsemmisítendőnek minősíti a társadalmi valóságot emez egész világot és rendszerét.

Bármekkora is azonban a különbség Bartók és Kafka
összvilágképe között, a pusztán összehasonlíthatóság egy művé-
szileg perdöntő mozzanata mutat rá a Bartók életművében, ha azt
- hogy tényleg létrejött - a magyar fejlődés folytonosságában,
illetve egymástól alaposan eltérő szakaszokra való bomlásában
tekintjük. A múlt század eleji, plebejus-paraszti mozgalom
/"Ludas Matyi"-tól "János vitéz"-en keresztül "Toldi"-ig/ideo-
logiai előkészítése a soha nem be következett magyar 1793-nak.
Ezért kellett az irodalmi mozgalomnak, közvetlenül stilárisan is,
a népi formák felújításával, újból, legalább nemzeti méretben
aktuálissá ~~tevéssé~~ törekedni. Amikor Ady és Bartók pályafutása
beindult, már - társadalmi szempontból - egészen más volt a
helyzet. És semmiféle művészi, formai fogás nem lett volna képes
ezt az egykor a valóságból nőtt kapcsolatot művészi síkon újból
helyreállítani. Ady is, Bartók is /József Attila is/ tehát nem
lehettek mások, mint formában és tartalomban egyaránt modern
művészek.

Ady fejlődése és hatástörténete világos tanúság
e felfogás mellett. És mindenki tudja, hogyan jutott el Bartók
a kezdetek Richard Strauss hatásaitól oda, hogy formailag is
az új művészet vezető személyiségei közé tartozzon, hogyan sza-
kított a nálunk akkor uralkodó Wagner-Brahms-hagyományok magyar
folytatásaival, hogyan vált formailag is a kifejezetten új zene
nagy képviselőjévé. Ámde ma, több évtized után világosabban
látjuk az új korszak igaz arculatát. Művészileg Hans Eisler,
Schönberg közvetlen tanítványa, aki mesterére mindig hálás
ragaszkodással gondolt vissza, így jellemezte egyszer annak alap-
vető magatartását az új élethez, amiben persze művészetének
leglényegesebb tartalmai is bentfoglaltak: "Ő már, jóval a
bombavető repülőgépek felfedezése előtt leírta az óvóhelyekbe
szorult emberek érzéseit." Ha ezt a jellemzést társadalmi nyelvre
lefordítjuk, úgy Schönberg alapjaiban mélyen elítélte a vele
együtt kibontakozó új világot, de ugyanakkor az emberiség sor-
sát abban látta, hogy ezen változtatni még kísérletképpen is
képtelenség. Az óvóhelyen csak elbujni és a bombázást esetleg
egyéniül túlélni akarni lehetséges.

Mi más ez azonban, mint a "hatalom védte bensőség" egy új, modernizált formája? Új, már csak azért is, mert maga a társadalom is sokban tényleg megváltozott. De elsősorban és közvetlenül azért, mert az új helyzetből kinőtt új ideológia mindinkább a lét végleges új formájának minősítette ~~az ebben a~~ manipulált kapitalizmusban elérhető életlátszatokat; az ember végleges megtestesülésének tekintette a partikularitás ama korlátlan uralmát, melyet ~~axman~~ az a manipulációval kifejlesztett és támogatott. Ezért hirdette minden ideológia teljes kiirtásának szükségességét és vele a szembefordulást a régi, még ideológiáktól vezérelt, még ideológiákkal küzködő régi művészetekkel. Főleg a 19. század eszméit illetően minden igazán mai embernek megvetnie. Thomas Mann, aki már vérmérsékleténél fogva sem tartozott soha a nyílt forradalmi tiltakozások képviselői közé, utolsó nagy regényében messze túllépett kora emez elfogultságán. Tudvalévő: hőse muzsikus, aki egyrészt Schönberghez felette hasonló műveket komponál, másrészt levonja ~~egy~~ világfelfogás /melyet szerzője szerint végső fokon az ördög emberellenessége inspirál/ összes következményeit: visszavonja a IX. Szimfóniát. Itt egy becsületesen gondolkodó nagy író minden konzekvenciát levon kora uralkodó művészi irányzataiból. És a Bartók sajátos helyzetét kora fejlődésében talán úgy lehetne a legpontosabban meghatározni, hogy ő nemcsak nem vonja vissza a IX. Szimfóniát, hanem keresi a zenében olyan új - igazán mai és igazán zenei - kifejezőmódjait, amelyeknek segítségével a legnagyobb régi művészet méltó mai megfelelőit lehet létrehozni. Itt tehát nem ~~csak~~ úgynevezett történelmi folytonosságról van szó, hanem ellenkezőleg, annak belátásáról, hogy Beethoven fogta össze az emberi nem ama megújulási lehetőségeit, amelyeket az ő korában egy nagy, de végsősoron megbuktatott forradalom vetett fel, amelynek tartalmi azonban megvalósulásukig aktuálisak maradnak az emberi nem magáraeszmélésében máig, a mai napig is. Ez az emberi történelem valódi folytonossága a mai manipulált, partikuláris elidegenedésnek teljesülésének (stilizálásával szemben). Kérvétel

A népzene-től Beethovenig és Rembrandtig: ez választja el Bartókot, neves, de az emberileg lealacsonyodott mában megrekedett kortársaitól. Nem véletlen, hogy a sajátos új zene számos teoretikusa a régivel való megalkuvás képviselőjét bírálta Bartóknál. Nem véletlen, hogy Adorno, a Schönbergi beállítás ~~egyedül~~ stilizálás

üdvöztető voltának teoretikusa gyanakvást ébresztő jeleket lát / Bartók népiségében. A fasizmus liberális ellenfelei, akik minden formai újítással együtt kritikátlanul simultak be az óvóhely-partikularizmus általános érvényébe, az új kapitalizmus "hatalomvéde" bensőségébe, érthetően visszariadtak az igazi nagy újítótól, akinek forradalmisága felrobbantotta a pusztán formai újítások végső emberi alapjait.

Ma már túl vagyunk ezen a többévtizedes fejlődési szakaszon. Az uralkodó rendszerek egyre nyiltabban kiütköző válságai az ideológia minden terén új mozgalmakat vannak hivatva létrehozni. Így lehet, hogy Bartók ma már mint az 1945 előtti korszak nagy képviselője ~~kerül~~^{el} kezdene történelmi távlatba kerülni. Amde azt hisszük, talán éppen ez a távlat fogja őt beépíteni a legnagyobbak közé. Ő is, mint Rembrandt vagy Beethoven ott fog hatást gyakorolni és azok között, akik az emberi fejlődésének egy nagy fordulatát a legáltalánosabban, a legművészebben, a legmaradandóbb módon formálták meg alkotásaikban.

A magyar nép, mely kulturájában még távolról sem oldotta meg a "hatalomvéde bensőség" és az igazi emberi tiltakozás nagy dilemmáját, Csokonai, Petőfi, Ady és József Attila megértő továbbfejlesztése mellett csak Bartókra támaszkodva találhatja meg nemzeti fejlődésének is igazán haladó útját. Amde Bartókhoz csak akkor fog a magyar kultúra hozzá méltó módon viszonyulni, ha arra a kérdésre, amelyet a történelem szakadatlanul felvet, arra a kérdésre: mi a magyar? nem a régi módokon felelget, amikor is még a leghitványabb történelmi kompromisszumok is mint a magyar nép igenlendő tulajdonságai szerepelhetnek, hanem lesz bátorsága, lesz társadalmi és erkölcsi alapja így felelni: Bartók a mi nagy világtörténelmi lehetőségünk egy az igazi magyar kulturához vezető uton.

MTA FIL. INT.
Lukács Arch.

Lukács György